

کندوکاوی بر الگوهای تدفین ایران در دوره اشکانی و ساسانی با استناد به کاوش های

باستان‌شناسی

سهیل احمدی و استانی

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

soheil_ahmadi_1361@yahoo.com

(تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۶/۲۲ تاریخ پذیرش ۱۳۹۹/۹/۱۵)

چکیده

تدفین بخشی از فرهنگ معنوی و مادی یک قوم محسوب می‌شود و در هر منطقه و نزد هر ملتی از ویژگی‌های خاصی برخوردار است. از آنجایی که الگوهای تدفین بازتاب و انعکاس قوانین دینی اعمال‌شده از سوی حکومت مرکزی، عقاید، فرهنگ جامعه، شرایط اقلیمی و محیطی، سطح طبقاتی جامعه از لحاظ اجتماعی و اقتصادی، تأثیر فرهنگ‌های مناطق هم‌جوار است، از این رو با بررسی الگوهای تدفینی می‌توان اطلاعات ارزشمندی در خصوص ادیان و باورهای دینی و روند تکاملی فرهنگ جوامع دوره باستان به دست آورد. هدف اصلی این پژوهش بررسی و تحلیل الگوهای تدفینی رایج دوره اشکانی و ساسانی است. داده‌های این پژوهش بر اساس بازدید میدانی و منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری و مورد پژوهش قرار گرفته است. شیوه‌ی تجزیه و تحلیل اطلاعات از گونه‌ی کیفی بوده که در این راستا از رهیافت تاریخی در تحلیل داده‌ها استفاده شده است. در مجموع در این پژوهش مشخص گردید، در دوره‌ی اشکانی، ساسانی به دلایل طولانی بودن دوران حکومت، وسعت قلمرو حکومتی، ادیان مختلف، جبر محیطی، جایگاه اجتماعی ما شاهد تنوع در الگوهای تدفین نظیر قبور چاله‌ای ساده، خمره‌ای، سنگ‌چین، تابوتی، سردابه‌ای، گور معبد، سردابه‌های، مکعب مستطیل، چاهی، استودان، گورسنگی، قبور صخره‌ای، طاقچه سنگی، استودان‌های سنگی و تابوتی، قبور سنگی و آجری هستیم. هم‌چنین مشخص گردید که تعدادی از الگوهای تدفینی دوره اشکانی و ساسانی ادامه سنت تدفین دوران گذشته این منطقه است و این نشان‌دهنده‌ی تداوم فرهنگی در یک منطقه است.

واژگان کلیدی: الگوهای تدفین، ایران، اشکانی، ساسانی، کاوش های باستان‌شناسی

مقدمه:

انسان در طول هزاران سال حیات خویش بر روی کره خاکی آثار و بقایای فراوانی از خود بر جای گذاشته که حکایت از شیوه‌ی زندگی او دارد. این آثار متنوع در حقیقت نمایانگر بازتاب‌های مادی و معنوی اوست که در مجموع فرهنگ انسان را تشکیل می‌دهند. از آنجایی که بررسی و تحلیل فرهنگ‌های جوامع باستانی را از اهداف عمده‌ی علم باستان‌شناسی دانسته‌اند، پس باید از تمامی آثار و بقایای انسان جهت شناخت فرهنگ او استفاده نمود. در میان یادگاری‌های انسان گذشته برای ما، الگوهای تدفین اهمیت ویژه‌ای برای مطالعات باستان‌شناسی دارند، زیرا الگوهای تدفین و آداب و رسوم مرتبط با آن به‌طور مستقیم بر خواسته از قوانین دینی اعمال‌شده از سوی حکومت مرکزی، تفکرات مردم هر منطقه، جبر محیطی و سطح طبقاتی جامعه از لحاظ اجتماعی و اقتصادی است. به تعبیر بهتر الگوهای به خاک‌سپاری مردگان ملموس‌ترین و مهم‌ترین مولد ذهن بشر است که به‌صورت مادی تجلی می‌یابد. در دوران باستان بشر هیچ‌گاه به‌طور دقیق موضع خود را در برابر واقعیت مرگ مشخص نکرده است. طرح مباحثی چون اعتقاد به زندگی پس از مرگ در نزد انسان بر روی الگوهای تدفین تأثیر بسزایی داشته است. در این میان نقش عمده بر عهد اعتقادات و مذهب است، به‌عبارت‌دیگر الگوهای تدفین را می‌توان تجلی مستقیم باورها دانست. پژوهش‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی انجام‌شده در ایران حاکی از آن است که از ادوار

تاریخی الگوهای گوناگونی در تدفین مردگان به کار گرفته شود.

در دوره اشکانی به دلیل طولانی حکومت، وسعت زیاد قلمرو حکومتی، وجود ادیان مختلف، نبود دین رسمی در این دوران و تأثیرات مذاهب یونان، شرایط اقلیمی، الگوهای گوناگونی در تدفین استفاده‌شده است. ولی در دوره ساسانی با رسمی شدن آیین زردشت به‌عنوان دین رسمی امپراتوری و قدرت گرفتن مغ‌ها، بیشتر مردم ایران بر این باور هستند که در دوره ساسانی به خاطر رسمی بودن آیین زردشت تدفین مردگان در خاک ممنون بوده است؛ اما با توجه به وسعت قلمرو، وجود مذاهب مختلف و هم‌چنین وجود اقلیم مختلف در قلمرو وسیع این شاهنشاهی ساسانیان و پرداخت جریمه در مقابل رعایت نکردن الگوی تدفین آیین زردشت موجب گشت تا الگوهای گوناگونی برای تدفین مردگان استفاده گردد.

اصلی‌ترین پرسش در پژوهش حاضر عبارت است از؛ الگوهای تدفینی دوره اشکانی و ساسانی بر چه اساسی صورت می‌گرفت؟ مهم‌ترین فرضیه قابل طرح در این پژوهش عبارت است از؛ به نظر می‌رسد که الگوهای تدفینی در دوره اشکانی و ساسانی بر پایه قوانین دینی، تفکرات، فرهنگ جامعه، شرایط اقلیمی و محیطی، سطح طبقاتی جامعه از لحاظ اجتماعی و اقتصادی، تأثیر فرهنگ‌های مناطق هم‌جوار و... صورت می‌گرفته است.

اهداف این پژوهش بررسی الگوهای تدفینی ایران در دوره اشکانی و ساسانی بر اساس کاوش‌های باستان‌شناسی مستندات مکتوب است. از این‌رو،

سال‌های بعد انجام مطالعات گسترده‌تر توسط دیتیش هوف منجر به شناسایی قبور بیشتری از استان فارس شد. در سال ۱۳۸۶ ش. با انجام پژوهش جامعی راجع به شیوه‌های تدفین ادوار هخامنشی تا دوره‌ی ساسانی در فارس انواع ساختار گورها در دامنه و ارتفاعات کوه رحمت توسط محمدرضا جعفری مورد بررسی قرار گرفته است. تحقیقات جامعی نیز در ارتباط با دیگر بخش‌های امپراتوری صورت گرفت، از جمله از دهه‌ی ۱۹۸۰ م. فرانتس پژوهانه، مطالعات ارزشمند خود را در باب سنت‌های تدفینی پیش از اسلام در آسیای مرکزی منتشر کرد (شعرباف و نظری، ۱۳۹۶، ص ۱۶۶ و ۱۶۵).

۳ بررسی آیین و الگوهای تدفینی دوره اشکانی
اشکانیان از اقوام شمالی ایران از اقوام «داهه»^۱ و شاخه‌ای از قبیله «پرنی»^۱ بودند که در ناحیه پرثوه زندگی می‌کردند. آن‌ها اقوامی چادرنشین و بیابان‌گرد بوده‌اند (کریستین سن، ۱۳۸۵ ص ۱). قدیمی‌ترین سندی که نام قوم پارت در آن ذکر شده، کتیبه‌ی آسارهادون در سال ۶۷۳ ق.م است که از سرزمینی در جنوب دریای کاسپی به نام «پارتا ک کا»^۲ نام می‌برد که ظاهراً همان ایالت پارت است. هم‌چنین نام این ایالت در سنگ‌نوشته داریوش در بیستون دلیل بر وجود و اهمیت این ایالت در زمان هخامنشیان است، در این کتیبه ایالت پارت به صورت «پرثوه»^۳ آمده و در این کتیبه

برای روشن کردن این مفاهیم و اطلاعات، گورهای دوره اشکانی و ساسانی مطالعه شده است که در ادامه به روند مطالعات و نتایج آن اشاره خواهد شد.

۱. روش پژوهش

این پژوهش به دو شیوه‌ی کتابخانه‌ای و بررسی میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای به معرفی الگوهای های تدفینی ایران در دوره اشکانی و ساسانی می‌پردازد.

۲- پیشینه پژوهش

در مورد الگوهای تدفین مربوط به دوره اشکانی و ساسانی، مطالعاتی صورت گرفته است. ولی این مطالعات عموماً جسته‌وگریخته در گزارش‌های باستان‌شناسی جمع‌آوری شده است؛ مانند روش تدفین در دوره اشکانی و ساسانی که در کتاب‌ها و مقالات باستان‌شناسی، علی‌اکبر سرفراز، محمدرحیم صراف، مهدی رهبر، سیف‌الله کامبخش، علی‌اصغر میر فتاح، یعقوب محمدی فر، احمد چایچی و سعیدی هرسینی (۱۳۸۱). و... نوشته شده است. هم‌چنین در مورد تدفین دوره‌ی ساسانی در سال ۱۹۸۴ م. لئوترمپلمن پژوهشی درباره‌ی قبور و آیین تدفین در دوره ساسانی منتشر کرد که به بررسی انواع قبور دوره ساسانی به‌ویژه در استان فارس پرداخت (ترمپلمن، ۱۳۷۲). در

یونانیان، خود را پسر خدا می دانستند و به کار بردن اسامی ماه‌ها و نام‌هایی که از آن‌ها طنین زردشت به گوش می‌رسد، مانند هرمز دیک، دین مزدک و... احتمالاً دلیلی بر سیطره‌ی فضای زردشتی است (مالکوم، ۲۵۳۵ ص ۱۹).

در دوره اشکانی به دلیل وسعت زیاد قلمرو اشکانیان، طولانی بودن دوران حکومت، نبود سیاست دینی چندان متمرکز و دست حکومت های محلی در رفتارهای آیینی باز بود و هیچ قومی زیر نفوذ دین مرکزی قرار نداشته است و به دلیل تأثیرات مذاهب یونان که توسط جانشینان اسکندر در این دوران رواج یافته بود در الگوهای تدفین از الگوی خاصی جهت تدفین از سوی حکومت اعمال نشده بود. به خاطر همین دلایل ما شاهد تنوع زیادی در الگوهای تدفین و در این دوره هستیم. این الگوها عبارت‌اند از: ۱. تدفین در تابوت‌های سفالی و سنگی، ۲. گورهای خمره‌ای، ۳. گورهای چاله‌ای (حفره‌ای ساده)، ۴. گورهای مکعب مستطیل سنگی، ۵. گورهای چاهی، ۶. آرامگاه‌های سردابه‌ای، ۷. قبرستان با ظروف تدفین، ۸. گور معبد، ۹. گور دخمه، ۱۰. گورهای سنگ‌چین، ۱۱. گور با پوشش خمره‌ای، ۱۲. گورهای سنگی، ۱۳. قبور رقی.

۱. تدفین در تابوت‌های سفالی، گلی و سنگی

این الگوی تدفین در ایران سابقه‌ی دیرینه‌ای دارد و از جمله الگوهای متداول تدفین در دوره اشکانی بوده است (تصویر-۱). تدفین تابوتی: تدفین‌هایی هستند که در داخل تابوت‌هایی از جنس سنگ و سفال انجام شده است، در واقع این تابوت‌ها

داریوش از لشکرکشی خود به پارت می‌نویسد (مارکوارت، ۱۳۷۳ ص ۱۶۷ شیپمان ، ۱۳۸۴ ص ۱۷). با توجه به بهترین منابع مکتوب، منابع کتیبه‌ای و سکه‌شناسی، ارشک بنیان‌گذار شاهنشاهی اشکانی بوده است (ولسکی، ۱۳۸۶ ص ۷۳). به علت کمبود آثار، اسناد و شواهد در خصوص ادیان ایران باستان، دین ایران باستان بیشتر به صورت راز باقی مانده است (کالج، ۲۵۲۳ ص ۸۷). در خصوص دین و آیین اشکانیان اختلاف نظر بین محققان وجود دارد. برخی از مورخان معتقد هستند اشکانیان پیرو آیین مشخصی نبوده‌اند و اکثر پادشاهان این سلسله دین مشخصی نداشته‌اند (رجبی، ۱۳۸۱ ص ۱۸۰). در آغاز دوره اشکانی هنوز روح هلنسیم غالب بود، مذهب هم بی‌ترید حالت منتجی داشت، علی‌رغم ضربه‌ای که به دلیل حمله اسکندر به آن وارد شد، تأثیرات تلفیقی را به نمایش گذاشته است (Fingan, 1952p110). برخی از محققان معتقدند که اشکانیان زمانی که با سکاها همسایه بودند، آفتاب، ماه و ستارگان را می‌پرستیدند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۷۱ ص ۲۴۰ و خدادادیان، ۱۳۴۵، ص ۳۰۸) و چون با پارسی‌ها درآمیختند، اهورامزدا را ستایش نمودند و وقتی با سلوکی‌ها و یونانی‌ها ارتباط پیدا کردند، انواع رب‌النوع را پرستش نمودند و آن هنگام که با آیین زردشت آشنا شدند، به این دین گرویدند (خدادادیان، ۱۳۸۰ ص ۲۵۵). در دوره اشکانی رنگ و نقش اهورامزدا در مقایسه با دوره هخامنشی و ساسانی بسیار مات و بی‌جان است (محمدی فر، صراف، ۱۳۸۳ صص ۶-۵). عده‌ای از محققین معتقدند که پارتیان تأثیر از سلوکیان و

تدفینی در ابتدا بیشتر برای دفن کودکان و خردسالان استفاده می‌شده است. در دوره‌های بعد، خصوصاً دوره اشکانی اجساد افراد بزرگ سال نیز در خمره دفن شده است. به نظر می‌رسد استفاده از خمره در تدفین جنبه‌ی عمل‌کردی داشته و جهت جلوگیری از پراکنده شدن استخوان‌های ظریف کودکان استفاده گردیده است، نظر برخی از محققین و باستان‌شناسان در مورد وضعیت تدفین مرده در داخل قبور خمره‌ای این است که این‌گونه الگوی تدفین ارتباط تنگاتنگی با وضعیت قرار گرفتن جنین در داخل رحم مادر دارد و معتقد هستند همان‌طور که انسان در رحم مادر قرار گرفته پس از مرگ نیز به همان حالت به خاک سپرده شود (قدیانی، ۱۳۹۴، ص ۱۳۶).

نمونه‌هایی از تدفین‌های خمره‌ای دوره اشکانی در آکروپل شهر شاهی در شوش، تل آپادانا (چایچی، ۱۳۸۴، صص ۶۳ و ۶۴)، (تصویر-۲)، تاق بستان (کامبخش فرد، ۱۳۷۴)، گرمی مغان، تپه خرمن قریه شیخلر، تپه کن بری، آیری زمین (تپه نخود)، تپه پیه درق، تپه حاتم پیه درق، تپه همت سلاله و چو جیران (همان، ۱۳۷۷، صص ۱۶ و ۱۷، ۱۴ و ۱۵) و گورستان‌های قامیشه، لینه‌دو، سیسر، ماولو در شهرستان سر دشت، گورستان‌های مریوان و مینگه چویر به دست آمده است.

با توجه به تدفین‌های خمره‌ای به دست آمده مربوط به دوره اشکانی تاکنون سه گونه متفاوت خمره شناسایی شده است. گونه اول: شامل خمره‌هایی هستند که لبه‌های فتیله‌ای برگشته به بیرون دارند و در قسمت میانی آن‌ها از نقوش افزوده طنابی شکل، گاهی چند ردیف استفاده شده است. دهانه‌ی

محفظه‌هایی هستند که از پیش آماده می‌شوند تا در مراسم تدفین از آن‌ها جهت خاک‌سپاری اجساد استفاده شود. در این شیوه، خمره‌ای نسبت به حجم متوفی، در نظر می‌گرفته‌اند (کامبخش فرد، ۱۳۷۷، ص ۱۱۲). تابوت‌های سفالی این دوره را از نظر شکل و نوع می‌توان به تابوت‌های وانی شکل و تابوت‌های انسانی شکل تقسیم‌بندی کرد. تابوت‌های انسانی خود بر دو نوع می‌باشند، نوع اول تابوت با بدنه‌ی متناسب با وضعیت قرارگیری جسد به حالت درازکش و تاق باز. نوع دوم تابوت با نقوش انسانی شکل در روی درپوش (چایچی و سعیدی، ۱۳۸۱، صص ۱۰۵ و ۱۰۳ و ۷۲ و ۷۳).

نمونه‌های از این نوع الگوی تدفینی در ناحیه گرمی اردبیل، چشمه‌سار تخت جمشید، سنگ شیر همدان (آذر نوش، ۲۵۳۴)، بولجحه در شوش، دستوای شوشتر، کنگاور، در شهر صنعتگران، شهر شاهی، تپه حسین‌آباد شوش (کابلی، ۱۳۷۳) و قبرستان پارتی حومه شوش (DMecqunem، 1943)، اونوالادر سال ۱۹۲۸ م. در تپه بولاحیا حفاری‌هایی انجام داد و تدفین‌های تابوتی به شکل انسان و تدفین خمره‌ای اشکانی به دست آورد (Unvala, 1929 p133) در خارج از ایران در شهر دوراوپوس، امران و مرکس در بابل شناسایی شده است.

۲. گورهای خمره‌ای

تدفین اجساد در داخل خمره از دوران پیش از تاریخ در ایران رواج داشته است. این الگوی

پوشانیده و سپس روی آن را هم خاک می‌ریختند (قدیانی، ۱۳۹۴، ص ۱۳۴). این گونه الگوی تدفین چون ساده‌ترین الگوی تدفین بوده در تمامی ادوار تاریخ کاربرد داشته است.

نمونه‌های از این نوع الگوی تدفینی مربوط به دوره اشکانی در شمال شهر جرجان (Kiani) (1982)، در محوطه ولیران شهرستان دماوند (تصویر ۴)، (نعمتی و صدرایی، ۱۳۹۱)، محوطه های باستانی نوروز محله (Egami et, 1966)، حسنی محله و قلعه کوتی دیلمان گیلان (Sono) (and fukai, 1968، جوبن گیلان (خلعتبری، ۱۳۶۵)، گورستان وسکه و مریان گیلان (خلعتبری، ۱۳۸۳)، و در اشکفت واقع در سیسر شهرستان سردشت، جنوب غربی سلماس گزارش شده است (سلیم و همکاران، ۱۳۹۷ ص ۱۲۴).

۴- گورهای مکعب مستطیل سنگی

از دیگر انواع الگوهای تدفین دوره اشکانی در ایران، دفن اجساد در قبوری است که به شکل مکعب مستطیل حفر شده و در آن مصالح سنگی به کار رفته است (سعیدی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۷). در این الگوی تدفین پس از آن که گودالی در زمین به اندازه‌ی دلخواه حفر می‌کردند اطراف گودال را با سنگ و ملاط آهک و گل به شکل مکعب مستطیل بر روی هم می‌چیدند. کف قبور نیز با سنگ‌های لاشه‌ای مفروش و با قیر معدنی نفوذناپذیر می‌شده و خلل و فرج آن را مسدود می‌کرده‌اند (قدیانی، ۱۳۹۴، ص ۳۰۲). قدیمی‌ترین نمونه مربوط به دوره اشکانی، گوری است که در حوزه‌ی گرمی دشت مغان بررسی و کاوش شد و

خمره‌ها را با سنگ مسدود کرده‌اند. خمره‌های گورستان‌های گرمی، طاق‌بستان، کنگاور و سردت از این گروه می‌باشند. گونه دوم: شامل خمره‌هایی هستند که فاقد تزئینات طنابی بوده و دودسته در دو طرف آن به صورت عمودی افزوده شده است. گاهی از تزئینات نخل وارونه، پیچک، حلقه و لنگر و نقشی همانند دوشاخ حیوانات روی آن‌ها افزوده شده است خمره‌های گورستان مریوان و مین‌گه کویر در این گروه جای می‌گیرند. گونه سوم: شامل خمره‌هایی هستند که اندازه آن‌ها نسبت به دو گروه قبلی کوچک‌تر بوده و کف آن‌ها به شکل پایه در آمده است. این نوع خمره‌ها منحصر به فرد بوده و بعضاً تزئینات طنابی شکل بر روی بدنه آن‌ها به کار رفته است. گورستان آکروپل و شهر شاهی شوش در این گروه جای دارند (سلیمی و دیگران، ۱۳۹۷ صص ۱۲۶ و ۱۲۵)، (تصویر ۳).

۳. گورهای چاله‌ای ساده

این نوع قبور به قبور حفره‌ای ساده نیز معروف می‌باشند و به روش بسیار ساده در داخل خاک کنده شده و دارای هیچ‌گونه ساختار معماری خاصی نمی‌باشند و تنها با خاک‌برداری از زمین به شکل قبر درآمده‌اند. از لحاظ شکل این نوع قبور دارای شکل نامنظمی بوده و در انتهای اضلاع با قوسی به هم ارتباط دارند و اکثراً به شکل بیضی بنا گردیده‌اند. در این نوع قبور نخست حفره‌ای را که معمولاً کمی بیش از طول و عرض بدن انسان بوده در داخل خاک می‌کنند تا آنجایی که به خاک بکر برسند. سپس مرده را در داخل حفره کنده شده قرار می‌دادند و روی آن را با تیرهای چوبی

یی، (۱۳۹۱). در خارج از ایران در پالمیر (Horst 1973)، و سوریه (کالج، ۲۵۲۳) شناسایی شده است.

۷- قبرستان با ظروف تدفین

بارزترین نمونه این نوع تدفین گورستان شغاب بوشهر است. این قبرستان که در پشته‌های تدفینی کم ارتفاع در نزدیکی بوشهر قرار دارد، ظروف تدفینی وجود دارد. مشخصات ظروف این قبرستان مانند یافت شده در قبور چاهی شوش است این ظروف دارای درپوش و تزئینات شیاری شکل بر روی خود هستند بی‌لعب ساخته شده و احتمالاً مربوط به یک نفر هستند. سفالینه‌ها که در واقع استخوان مردگان در آن‌ها به امانت گذاشته می‌شوند ساده به رنگ نخودی و کرم بوده است (تصویر-۶)، (میرفتاح، ۱۳۶۷، ص ۵۴ و ۵۵).

۸- گور معبد

در این نوع از الگوی تدفین از آرامگاه‌هایی استفاده می‌شود که به نام گور معبد خوانده می‌شوند. این نوع الگوهای تدفینی در داخل ایران در جزیره خارک شناسایی شده است. هم‌چنین در خارج از ایران در پالمیر در سوریه در نساء در ترکمنستان خارک شناسایی شده است (طرح-۴)، (Mongait, 1959 p 69,29).

۹- گور دخمه

این گونه الگوی تدفینی توسط باستان شناسان فقط در مناطق جنوبی دریای کاسپی شناسایی شده است و تاکنون نمونه‌ای از آن در جای دیگری از گستره‌ی جغرافیایی شاهنشاهی اشکانی مشاهده

سنگ‌های تخته‌ای و قلوهای بزرگ به صورت مکعب مستطیل ساخته شده است. نمونه‌های دیگر این نوع الگوی تدفینی در کنگاور (طرح و مقطع ۱) و محوطه پردی شهر ربط شناسایی شده است (سلیمی و دیگران، ۱۳۹۷، ص ۱۲۴).

۵- گورهای چاهی

این نوع الگوی تدفین به دو روش اجرا می‌شده است: درروش اول، ابتدا چاه عمیق به ارتفاع ۱۰ الی ۱۵ متر که در انتها عریض گشته و تشکیل اتاق تدفین را می‌دهد. درروش دوم، پس از ایجاد چاه در انتها راهرویی طویل افقی ایجاد می‌کردند که این راهرو در ادامه به محوطه مشخص برای تدفین که به صورت درگاهی است راه می‌یابد (علیپور، ۱۳۸۵، ص ۶۹). نمونه‌ای از این نوع آرامگاه‌ها مربوط به دوره اشکانی در در آکروپول شوش (دیولافوآ، ۱۳۷۱، ص ۱۴۳) و شهر شاهی در شوش (33: DeMorgan, 1905) شناسایی شده است (طرح و پلان-۲).

۶- آرامگاه‌های سردابه‌ای

در این روش ابتدا آرامگاه را در زیرزمین ایجاد می‌کردند و سپس با استفاده از تابوت اجساد را دفن می‌کرده‌اند. نمونه‌هایی از این نوع الگوی تدفین مربوط به دوره اشکانی در داخل ایران در گلاک در شهر شوشتر و شهر صنعتگران در شوش (پلان و مقطع-۳). (رهبر ، ۱۳۷۳، ص ۱۲ و ۱۴. Rahbar, 1999). در محوطه ولیران واقع در شهرستان دماوند (تصویر-۵)، (نعمتی و صدرا

نوع گور در محوطه‌ی ولیران در شهرستان دماوند (تصویر-۹)، (نعمتی و صدرایی، ۱۳۹۱)، و محوطه‌ی قلعه کوتی اشکور (کومنی) استان گیلان شناسایی شده است (موسوی، ۱۳۷۴).

۱۱- گور با پوشش خمره‌ای

ساختار این نوع قبور به گونه‌ای است که بعد از قرار جسد در داخل گور روی آن را با قطعات یک خمره بزرگ می‌پوشاندند. نمونه این تدفین در محوطه ولیران شهرستان دماوند شناسایی شده است (تصویر-۱۰)، (نعمتی و صدرایی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۰).

۱۲- گورسنگی

این نوع قبور معمولاً در دامنه تپه‌ها و صخره‌های کنده شده و با انباشت قلوه سنگ‌های رودخانه‌ای به رنگ‌های سیاه و سفید و به صورت نامنظم ساخته شده‌اند و ارتفاع آن‌ها بین ۱ تا ۱/۵ متر متغیر است. فرم قبور سنگی به دودسته مربع و مدور تقسیم می‌شود (تصاویر-۱۱ و ۱۲). البته در مواردی اندکی هم فرم این قبور بیضی است و در ساختمان آن‌ها از سنگ‌های موجود محل، بدون هیچ ملاحظاتی استفاده شده است. تمامی گورها با سنگ‌های ورقه‌ای ساخته شده است که به صورت طبیعی در خود محل یافت می‌شوند. تمامی گورها مسقف بوده، اما فقط نمونه‌های کمی سالم باقی مانده و اکثراً سقف آن‌ها فروریخته است. برخی از گورها دارای ورودی است. عرض دهانه‌ی ورودی بین ۵۰ تا ۷۰ سانتی متر است. تمامی این قبور دارای نوعی سفال خشن است (شیرازی و دیگران،

نشده است. این گورها معمولاً با گودالی به شکل مربع یا دایره معرفی می‌شوند که به عمق مشخصی در زمین حفر شده و سپس اتاقکی دخمه مانند در آن ساخته می‌شد که تدفین در داخل آن به انجام می‌رسید. این نوع الگوی تدفین در محوطه‌های نوروز محله و خرم رود گیلان (Egamiet, 1966)، محوطه شاه جان کومنی گیلان (موسوی: ۱۳۵۵)، محوطه‌ی باستانی شمام یا سمام گیلان (شهیدزاده، ۱۳۴۸)، محوطه‌ی باستانی کلورز (خلعتبر، ۱۳۸۴)، گورستان حلیمه جان (شاه پیر) گیلان (Fukai and Matsuta ni, 1980)، محوطه باستانی شیرکوه گیلان (بابک راد، ۱۳۴۵)، محوطه‌ی باستانی حسنی محله و قلعه کوتی دیلمان گیلان (Sono and fukai, 1968)، محوطه‌ی باستانی جوبن گیلان (حاکمی، ۱۳۴۴ و خلعتبری، ۱۳۶۵)، لیار سنگ بن در املش استان گیلان (تصویر-۷)، (جهانی، ۱۳۹۵) و محوطه‌ی باستانی لت سر و ستمین^۴ در کیاسر مازندران شناسایی شده است. ساختار گور دخمه‌های گورستان و ستمین از سه بخش، شامل: ۱. فضای مستطیل شکل یا راهرو، ۲. ورودی یا درگاه بین راهرو و دخمه، ۳. اتاق دخمه، تشکیل شده است (پلان و تصویر-۸)، (شریفی، ۱۳۹۵، ص ۲۴۷ و ۲۴۶).

۱۰- گورهای سنگ‌چین

این نوع گور همانند گورهای چاله‌ای ساده بوده با این تفاوت که اطراف جسد را با یک ردیف سنگ‌های رودخانه‌ای محدود می‌کردند. نمونه این

^۴latsar vestemin

(قبور رفی) بر روی مردگان خاک و سنگ گچی می‌ریخته‌اند، اشیاء همراه مرده معمولاً اشیاء مفرغی و آهنی و مهره‌های عقیق و شیشه و سفال است. نمونه‌ای از این نوع قبور در محوطه‌ی شیرکوه گیلان به‌دست‌آمده است (تصویر-۱۳)، (بابک راد، ۱۳۴۵).

بررسی آیین و الگوهای تدفینی دوره ساسانی

ساسانیان اقوام پارسی بودند که در استخر فارس سکونت داشتند. مؤسس این سلسله اردشیر پاپکان بوده و در معبد آناهیتا واقع در شهر استخر که روزگاری جد او ساسان موبد بزرگ آن بود تاج‌گذاری کرد (پیگولوسکایا، ۱۳۸۰، ص ۱۳۶) نهاد. این سلسله نزدیک به چهارصد و بیست و پنج سال بر ایران، بین‌النهرین و مناطق وسیعی از دنیای آن روز حکومت کردند (کریستین سن، ۱۳۱۴، ص ۱۱۵؛ ۱۳۸۵، ص ۶۱ ال ۱۳۸۷، ص ۱۰۱). سرانجام در زمان یزدگرد سوم آخرین پادشاه ساسانی با شکست در برابر اعراب و کشته

شدن وی به دست آسیابانی سلسله ساسانی به پایان رسید (کولسنیکف، ۱۳۵۷، ص ۵۷؛ موله، ۱۳۶۳، ص ۲۱). در دوره ساسانی با رسمی شدن آیین زردشت و قدرت گرفتن روحانیون سعی بر آن بوده که الگوهای تدفین مطابق با شرایط و قوانین کتاب‌های دینی آن‌ها صورت گیرد. البته با توجه به شواهد موجود، نمی‌توان از یک دین زردشتی در تمام مدت حکومت ساسانی سخن به میان آورد (شپیمان، ۱۳۸۴، ص ۱۰۸). در آیین

این الگوی تدفین تاکنون فقط در جنوب و جنوب شرق ایران تا حاشیه خلیج فارس در منطقه مکران جنوبی (شهرستان‌های نیک شهر و چابهار) در بلوچستان ایران دیده شده است. علت تاریخ‌گذاری آن به دوره اشکانی، پیدا شدن یک سکه مسی متعلق به سناتروک مربوط به سال‌های ۷۷-۷۰ ق.م است که در منطقه دامبی-کوه^۹، از یک گور توده سنگی دست‌آمده است (Karlo). (vsky, 1968 p117,157) هم چنین در حوزه باهوکلالت در بلوچستان ایران که از مهم‌ترین محوطه‌ی تدفین توده سنگی در ایران است یافت شده است (هاشمی زرج آباد و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۰۹ و ۱۱۰). علاوه بر این بر اساس بررسی‌ها و پژوهش‌های انجام‌شده و با توجه به اسناد و مدارک و هم‌چنین سفال‌های یافت شده می‌توان گاه‌نگاری این گورستان‌ها را به دوره اشکانی نسبت داد (شیرازی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۶، ۲۲). نمونه‌هایی از این الگوی تدفین در خارج از ایران در پاکستان، عمان و سواحل جنوبی خلیج فارس مشاهده شده است (Lamberg- Karlovsky and Humphries, 1967).

۱۳- قبور رفی

این نوع قبور که تقریباً به صورت رف به وجود آمده که از نظر شیوه‌ی کار با قبور تونلی یکی است، متاهی در این قبور به جای تونل متوفی را در محفظه‌ای رف مانند جای می‌دادند و برعکس قبور تونلی که فاقد خاک‌پوششی است در این قبور

زردشت آتش و آب و خاک و باد مقدس هستند بنابراین نباید آن‌ها را با پلیدی‌هایی مانند جسد انسان آلوده گردانید. طبق متون وندیدا، عرضه داشت جسد در هوای باز تنها شیوهی قابل قبول حکومت بوده است و برای تمامی زردشتیان اجباری بود، اما ساخت مکانی برای استخوان‌ها تنها برای ثروتمندان الزامی بود و افرادی که توانایی مالی نداشتند پس از عرضه داشت جسد، استخوان‌ها را بر زمین باقی می‌گذاشتند. هم‌چنین در متون وندیداد در بخش‌های فر گرد ۳ مطالبی مربوط به تدفین و خاک‌سپاری مردگان ذکر شده است (پور داوود، ۲۹، ص ۱۳۹۲).

در دوره ساسانی با توجه به گستردگی قلمرو ساسانی، طولانی بودن دوران حکومت، وجود مذاهبی نظیر مسیحی، یهودی، بودائی، مزدکی، مانوی، اقلیم مختلف و بودن موارد استثناء در قوانین تدفین زردشتیان و... الگوهای گوناگونی نظیر ۱. قبور حفره‌های صخره‌ای، ۲. طاقچه‌های صخره‌ای، ۳. استودان‌های ستونی و استودان‌های تابوتی، ۴. قبور خمره‌ای، ۵. قبور خشتی و آجری، ۶. قبور سنگ‌چین، ۷. قبور چاله‌ای (حفره‌ای ساده)، ۸. گورهای چاله سنگی یا قبور کنده‌شده در سنگ، ۹. مقابر برجی شکل، ۱۰. قبور بدون ساختار معین (نامشخص)، ۱۱. قبور شکافی برای تدفین استفاده می‌کردند.

۲- طاقچه‌های صخره‌ای

زردشت آتش و آب و خاک و باد مقدس هستند بنابراین نباید آن‌ها را با پلیدی‌هایی مانند جسد انسان آلوده گردانید. طبق متون وندیدا، عرضه داشت جسد در هوای باز تنها شیوهی قابل قبول حکومت بوده است و برای تمامی زردشتیان اجباری بود، اما ساخت مکانی برای استخوان‌ها تنها برای ثروتمندان الزامی بود و افرادی که توانایی مالی نداشتند پس از عرضه داشت جسد، استخوان‌ها را بر زمین باقی می‌گذاشتند. هم‌چنین در متون وندیداد در بخش‌های فر گرد ۳ مطالبی مربوط به تدفین و خاک‌سپاری مردگان ذکر شده است (پور داوود، ۲۹، ص ۱۳۹۲).

در دوره ساسانی با توجه به گستردگی قلمرو ساسانی، طولانی بودن دوران حکومت، وجود مذاهبی نظیر مسیحی، یهودی، بودائی، مزدکی، مانوی، اقلیم مختلف و بودن موارد استثناء در قوانین تدفین زردشتیان و... الگوهای گوناگونی نظیر ۱. قبور حفره‌های صخره‌ای، ۲. طاقچه‌های صخره‌ای، ۳. استودان‌های ستونی و استودان‌های تابوتی، ۴. قبور خمره‌ای، ۵. قبور خشتی و آجری، ۶. قبور سنگ‌چین، ۷. قبور چاله‌ای (حفره‌ای ساده)، ۸. گورهای چاله سنگی یا قبور کنده‌شده در سنگ، ۹. مقابر برجی شکل، ۱۰. قبور بدون ساختار معین (نامشخص)، ۱۱. قبور شکافی برای تدفین استفاده می‌کردند.

۱- قبور حفره‌های صخره‌ای

این قبورها، حفره و شکاف‌هایی است که در دل کوه و سنگ برای قرار دادن استخوان‌های مردگان ایجاد می‌شده است. گاهی اوقات به این حفره‌ها قوسی و تزینی محدود کرده‌اند (تصویر-۱۵)،

آمده است. استخوان لیان از سنگ آهکی یک‌تکه ساخته شده که دارای درپوش جداگانه است، نمونه ایی از یک استودان سنگی است. قدمت این استودان تابوتی مربوط به قرن ۳ م. تا ۷ م. است (تصویر-۱۸)، Simpson & Molleson, 2014, p 3, 8). نمونه‌هایی از استودان‌هایی که با گل پخته و رخام ساخته شده‌اند از حوزه‌ی آسیای مرکزی (خوارزم، مرو، سغد، خاش و استقرارهای سغدی تا شمال خاش) گزارش شده است (شعر باف و نظری، ۱۳۹۶، ص ۱۷۰). احتمالاً رعایت این آیین به دلیل آلوده نساختن خاک و یا تدفین بقایای اجساد ارتباط داشته باشد.

۲-۳- استودان‌های ستونی

استودان‌های ستونی، از انواع کمتر شناخته شده‌ی استودان‌های دوره ساسانی هستند که بیشتر آن‌ها در استان فارس شناسایی شده‌اند. این استون دان‌ها دارای بدنه‌ای به صورت مدور یا مربع هستند. نمونه‌هایی از این استودان‌ها در؛ نزدیکی استخر فارس سنگی منفرد و طبل مانند قرار دارد که در نزدیکی کناره‌ی فوقانی این سنگ کتیبه‌ای حک شده است، کتیبه نوشته شده بر روی این سنگ نشان می‌دهد که آن یک دخمه است و متعلق به اواخر دوره ساسانی است (ترومپلمن، ۱۳۷۲، ص ۳۳). از آنجایی که این گودال این استودان بسیار کوچک است به نظر می‌رسد این حفره فقط محلی برای نگهداری یک کوزه خاک تربت باشد (Trumpelmann, 1984 p323, 327) (تصویر-۱۶). تدفین در کوه حسین، قلعه دختر فیروزآباد، نقش رستم و تنگ کرم، روستای شوش سفلی

(ترومپلمن، ۱۳۷۲، ص ۳۳ و ۳۲ هوف، ۱۳۸۰، ص ۵۰).

۳- استودان: استودان یا استخوان دان، به مخزن‌ها و ظروف گفته می‌شود که استخوان‌های اجساد که در طی فرآیندی در محلی به نام برج خاموش (سکوت) جمع‌آوری شده در درون آن‌ها قرار می‌گرفته است. استودان یا ستودان، واژه‌ی استودان از دو بخش آستو- (هسته: استخوان) و - دان (جایگاه) درست شده است و به معنی جایگاه نگهداری استخوان است. استودان حفره‌هایی است که به صورت‌های منظم و چهارضلعی یا بدون ترتیب و ساده‌تر در درون سنگ کوه ایجاد کرده، مردگان را در آن می‌نهادند و استخوان‌های آن‌ها در آن جمع‌آوری می‌شده است. گاهی اوقات به این حفره‌ها دخمه نیز می‌گفتند. بعضی از استودان‌های دوره ساسانی مشتمل بر نوشته‌های مذهبی و نام، در گذشته بوده است. این نوع تدفین می‌تواند یک سنت در میان مغ‌ها حتی پیش از هخامنشیان بوده باشد (اوشیدری، ۱۳۷۸، ص ۱۰۶). این واژه در اصل برگرفته از واژه اوستایی استومند به معنای مادی و دنیوی است. اغلب استودان‌ها، به فضاهایی طاقچه‌ای شکل یا هلالی شکل گفته می‌شود که در دیواره عمودی صخره‌ها ایجاد شده است (ترومپلمن، ۱۳۷۲، ص ۲۹).

۱-۳- استودان‌های تابوتی

این استودان‌ها از جنس سنگ، گل پخته و رخام می‌باشند. نمونه‌ی سنگی این نوع استودان در قرن ۱۹ م. در بوشهر در کرانه‌ی خلیج فارس به دست

هایی از این استودان ها در منطقه برد میل، پیر گبری، کندی کلا، گراب و... شهرستان شوشتر شناسایی شده است (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۷۶).

۶- قبور سنگ چین

از دیگر الگوهای تدفین در دوره ی ساسانی، تدفین با ساختار سنگ چین است. در ساخت این نوع قبور ابتدا چاله ای به صورت مستطیل یا بیضی در داخل زمین ایجاد می کردند و سپس دیواره های گور را با تخته سنگ و ملاط گل می چیدند و سپس جسد را داخل آن قرار می دادند و روی آن را با خاک پر می کردند. نمونه هایی از این نوع الگوی تدفینی در محوطه ورکبود واقع در استان لرستان کشف گردید. این گورسنگی به صورت اتاقی بوده که در این گور درهمی از اردشیر اول به دست آمده که مهم ترین مدرک تاریخ گذاری این گور بوده است (شعرباف و نظری، ۱۳۹۶، ص ۱۷۳). در قلعه کنگلو واقع در شهرستان سوادکوه (استان مازندران) گوری سنگ چین شناسایی شده است. این گور بیضی شکل بوده است. در میان اشیای مکشوفه این گور، انگشتر مهری به خط پهلوی ساسانی به دست آمده که تأییدی بر دوره ساسانی بودن این گور است (تصویر-۱۸)، (سورتیجی، ۱۳۹۰، صص ۸۶ و ۸۲). از دیگر مناطقی که قبور سنگ چین دوره ساسانی در آن ها به دست آمده است می توان به قبور سنگ چین نزدیک بیشه زرد (روستایی از توابع شهرستان فسا) نام برد که در یکی از این قبور ظرفی سفالین به همراه جنگ افزارهای آهنی با نیامی مفرغی و یک سکه

به دست آمده است. برخی نیز معتقد هستند که این ستون ها، فقط به عنوان ستون بکار رفته اند یا این که پوشش قبور در زیر آن ها بوده است، اگر این کاربرد صحت داشته باشد در نتیجه ستون ها فقط جنبه ی یادمان تدفین داشته اند (ترو میلمن، ۱۳۷۲، ص ۳۳). هم چنین نمونه هایی از این استودان ها در روستای طویله شهرستان اندیکا شناسایی شده است (حاتمی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۴۵).

۴- قبور خمره ای

از دیگر الگوهای تدفین در این دوره، قرار دادن جسد داخل خمره است که اغلب در مناطق غربی شاهنشاهی ساسانی گزارش شده است. نمونه هایی از این الگوی تدفینی در شمال بین النهرین از محوطه نوزی و جنوب حمرین از محوطه ی تل صنکر A شناسایی شده است (شعرباف و نظری، ۱۳۹۶، ص ۱۷۱).

۵- قبور خشتی و آجری

این نوع الگوی تدفین آن چنان که نام آن مشخص است با استفاده از خشت و آجر و ملاط به دو صورت طاق ضربی و طاق شیب دار ساخته می شده است. نمونه این قبور در محوطه نوزی در شمال بین النهرین شناسایی شده است (تصویر-۱۷)، وجود سکه ی شاپور اول تأییدی بر این است که این قبور مربوط به نیمه اول دوره ی ساسانی است. نمونه های به دست آمده از قبوری با سقف شیب دار در کرخه و تیسفون نشان دهنده ی تداوم استفاده از این الگوی تدفینی در دوره ساسانی است (شعرباف و نظری، ۱۳۹۶، ص ۱۷۱، ۱۷۲). هم چنین نمونه

میلادی نسبت داده شده است. در ورکبود (Vanden Bergh:1972) (در یک گور اطاقی کلان سنگی (مگالتیک) که مورد استفاده مجدد قرار گرفته، نیز قبر سه تن به همراه درهم نقره ای از اردشیر اول، (۲۲۴ تا ۲۴۱ م.) مربوط به قرن سوم میلادی (اوایل دوره ساسانی) به دست آمده است)، در گورستان پهلوج لفورک، واقع در سوادکوه مازندران، گورستانی مربوط به اواخر ساسانی به دست آمده است که در آن یازده تدفین به صورت چاله ای (ساده) بوده است و به همراه این تدفین ها قاشق نقره ای، مهره هایی از جنس گل، سنگ فیروزه و مروارید، دستبند مفرغی، تعدادی میخ و قطعات شکسته ظروف سفالی بدست آمده است (تصویر -۱۹)، (عابدینی: ۱۳۸۵). هم چنین در گورستان شماره ۸۸ تنگ بلاغی (بوشارلا و دیگران: ۱۳۸۸)، گورستان باباجیلان نورآباد (حسن پور: ۱۳۹۱ Hasanpur) (et al. 2015) و گورستان ولیران دماوند (نعمتی و صدرایی، ۱۳۹۱)، گورستان لمه کش روستای کنده لات استان گیلان (یاسی: ۱۳۴۵)، محوطه باستانی سیاه دره و کلیشی گیلان (یاسی و صراف، ۱۳۴۵)، گورستان ساسانی سیاه کوه گیلان (Moghadam; 1962) کشف گردیده است. در خارج از ایران گورستان توپ عسگر عادل خطا در کردستان عراق (Karim:2014) و قبرستان پارتی- ساسانی در حوالی حیره در عراق کشف شده است. سورینهاگن نیز در حوزه حمزین در غرب عراق تعدادی قبور ساده از دوره ساسانی شناسایی کرده است (ترومپلمن، ۱۳۷۲: ۳۶).

نقره دوره ساسانی به دست آمد که به یزدگرد سوم منسوب است. در میان یافته‌های قابل اطمینان از دوره ساسانی در بخش شرقی شبه جزیره عربستان می‌توان به شواهدی از الغله در امارات متحده عربی اشاره کرد (شعرباف و نظری، ۱۳۹۶، ص ۱۷۳).

۷- قبور چاله ای (ساده)

با توجه به این که اکثر الگوهای تدفین که مغایر با آیین زرتشت بوده، گران و پر هزینه می باشد و بیشتر برای ثروتمندان و اقشار توانمند جامعه بوده و به دلیل کم هزینه بودن قبور چاله ای، این نوع الگوی تدفین مورد استفاده عموم مردم قرار می گرفته است، اما جای بس تعجب است که این گونه قبور بسیار کمیاب و اندک هستند. این نوع قبور به روش بسیار ساده در داخل خاک کنده شده و دارای هیچ گونه ساختار معماری خاصی نمی باشند و تنها با خاک برداری از زمین به شکل قبر و معمولا کمی بیش از طول و عرض بدن انسان حفر می شده است (قدیانی، ۱۳۹۴: ۱۳۴). از لحاظ شکل این نوع قبور دارای شکل نامنظمی بوده و در انتهای اضلاع با قوسی به هم ارتباط دارند و اکثرا به شکل بیضی بنا گردیده اند. نمونه های این الگوی تدفینی دوره ساسانی، در تل ملیان (Alden and Martin Balcer:1978)، در قومس (Stronach: 1968) (گوری ساده کشف گردید که بر اساس وجود سکه هرمزد چهارم (۵۷۹ تا ۵۹۰ م.) در آن به قرن ششم

برج را تقویت کرده است (علیپور، ۱۳۸۵، ص ۷۰ و ۷۱).

۱۰- قبور بدون ساختار معین (نامشخص)

در رابطه با این نوع قبور در تعدادی از کاوش‌های باستان‌شناسی، تعدادی قبور شناسایی شده است که در گزارش‌ها هیچ‌گونه اشاره‌ای به ساختار آن‌ها نشده است و بیشتر بر داده‌های تدفینی تمرکز شده است. در جریان کاوش باستان‌شناسی در تل ابوشجر در جنوب بین‌النهرین قبوری شناسایی شد که بر مبنای داده‌های سفالی، احتمالاً به دوره اشکانی ساسانی تعلق دارد، اما در رابطه با ساختار و نوع قبور اطلاعاتی منتشر نشده است. در تل ابوصخیر، نیز تدفین‌هایی منسوب به دوره اشکانی و ساسانی کاوش شده، اما هیچ مطلبی در مورد نوع ساختار قبور ذکر نشده است. هم‌چنین در محوطه‌های تل محمد عرب و تل طایه در شمال عراق وجود قبور ساسانی گزارش شده است. در حوزه جنوبی خلیج فارس، در جنوب غربی جبل الامیلح به‌طور اتفاقی در سطح تپه شنی بقایای اسکلت انسانی مشاهده شده است، این گور بدون چاله‌های تدفینی قابل تشخیص با ساختار و نشانه‌های مربوطه، شناسایی شده است. بر اساس آزمایش رادیو کربن بر روی قطعه‌ای از استخوان این فرد، تاریخ آن به اواسط دوره ساسانی می‌رسد (شعر باف و نظری، ۱۳۹۶، ص ۱۷۲ و ۱۷۳).

۱۱- قبور شکافی: این قبور که صرفاً متعلق به دوره ساسانی است، از نظر شیوه‌ی دفن و اشیاء و نوع قبور با قبور اشکانی اختلاف کلی دارد و

۸- گورهای چاله سنگی یا قبور کنده‌شده در سنگ

شایع‌ترین نوع قبور دوره ساسانی شامل قبور کنده‌شده در بستر پشته‌های سنگی است. این قبور مستطیل شکل بوده و به دو صورت قبور با عمق زیاد و قبور با عمق کم دیده می‌شوند. قبور نوع اول برای تدفین‌های دائم و نوع دوم به‌عنوان استودان موقت مورد استفاده قرار گرفته‌اند. نمونه‌هایی از این الگوی تدفین در سواحل خلیج فارس شامل قبور دست کند بندر ریگ (گناوه)، قبور دست کند سیراف، قبرستان شغاب بوشهر، قبور دست کند شیس چابهار و قبرستان حصیرآباد (اهواز) شناسایی شده است (تصویر-۲۰)، (توفیقیان، باستانی، ۱۳۹۵، ص ۱۸ و ۱۹).

۹- مقابر برجی شکل

این نوع مقابر در یکی از مهم‌ترین محوطه مربوط به دوره ساسانی دربندیان درگز در استان خراسان ایران به دست آمده است. این بنا به صورت یک برج مدور به قطر بیست متر و ارتفاع ۳ متر که با چینه ساخته شده است. هیچ پلکانی یا موارد دیگری برای دسترسی به بالای برج وجود نداشت. مرکز برج فضای مدوری به قطر ۴/۳۰ متر وجود داشت که توسط یک دیوار چینه‌ای قطور به ضخامت ۱/۷۰ متر احاطه شده بود. ردیف‌هایی از خشت به ابعاد ۱۰، ۴۰، ۴۰ سانتی متر و ارتفاع ۱/۲۰ متر قابل تشخیص است. ورودی‌ها و تقسیم‌کننده‌هایی برج را به سه قسمت نامساوی تقسیم کرده است (طرح-۶). مطالعات اولیه جنبه‌های مذهبی این

مذاهب متعدد، تأثیرات مذاهب یونانی که توسط جانشینان اسکندر در ایران رواج یافته بود، سبب شد تا دست حکومت‌های محلی در رفتارهای آیینی و نوع الگوی تدفین باز باشد، ما شاهد تنوع زیاد در الگوهای تدفین و در این دوره هستیم.

در خصوص الگوهای تدفینی دوره ساسانی تصور عموم مردم بر این است که در این دوره به دلیل رسمی بودن آیین زرتشت اجرای دیگر الگوهای تدفین که جسد مستقیم با خاک ارتباط داشته باشد مجازات سنگینی در پی داشته است و تدفین فقط طبق قوانین زردشتی صورت می‌گرفته است، اما با پژوهش صورت گرفته بر اساس الگوهای تدفینی که تاکنون کشف گردید، مشخص شد در این دوره به دلیل گستردگی قلمرو، طولانی بودن دوران حکومت، وجود مذاهبی چون مسیحی، یهودی، بودائی، مزدکی، مانوی، رتبه اجتماعی فرد متوفی، حفظ الگوهای تدفین پیشینان در باور برخی از مردمان جامعه، پرداخت جریمه جهت تدفین‌های که مخالف با آیین زردشت بوده است و شرایط اقلیم مختلف (در مناطق پست ایران، انتخاب مکان‌های صخره ای قابل دسترس برای عرضه داشت اجساد پیروان آیین زرتشتی کار آسانی نبود، پیروان این آیین مجبور بودند گزینه‌های جایگزین را برای دفن مردگان انتخاب کنند)، در قلمرو وسیع این شاهنشاهی الگوهای گوناگونی جهت تدفین مردگان استفاده می‌شده است. در دوره ساسانی هر چه از مرکز حکومت بیشتر فاصله می‌گیریم با الگوهای تدفینی متنوع‌تری مواجه می‌شویم. هم چنین در بررسی صورت گرفته مشخص شد که برخی از الگوهای تدفینی نظیر قبور چاله‌ای

به صورت عمودی و در عمق تقریبی ۲/۵ تا ۳ متر و بر روی خاک بکر حفر شده است. نمونه‌ای از این نوع قبور در محوطه‌ی شیرکوه گیلان به دست آمده است (تصویر-۲۱)، (بابک راد، ۱۳۴۵).

نتیجه‌گیری

الگوهای تدفین و آداب و رسوم مرتبط با آن به طور مستقیم بر خواسته از قوانین دینی اعمال شده از سوی حکومت مرکزی، تفکرات مردم هر منطقه، جبر محیطی و سطح طبقاتی جامعه از لحاظ اجتماعی و اقتصادی است. الگوهای تدفین در هر دوره و هر منطقه از ویژگی‌های خاصی برخوردار است؛ بنابراین در هر دوره الگوهای متفاوتی در خصوص تدفین در جای‌جای ایران شکل گرفته است. الگوهای تدفینی اطلاعات مفید و ارزشمندی در خصوص آیین و مذهب، آداب و رسوم، سطح طبقاتی جامعه از نظر اقتصادی و اجتماعی و تفکرات مردمان باستان در اختیار ما قرار می‌دهند. تا زمانی که مردمان یک جامعه اعتقادات ساده و مشترک داشته باشند الگوهای تدفینی آن‌ها نیز ساده و مشترک خواهد بود. ولی هنگامی که جامعه از نظر اجتماعی و اعتقادی دگرگون و پویاتر می‌شوند، به آرامی الگوهای تدفینی نیز متفاوت و متنوع خواهد شد. با توجه به پژوهش‌های و کاوش‌های باستان‌شناسی انجام گرفته در خصوص الگوهای تدفینی دوره اشکانی می‌توان به این نتیجه رسید: در دوره اشکانی به دلیل وسعت زیاد قلمرو اشکانیان، طولانی بودن دوران حکومت، نبود سیاست دینی چندان متمرکز، وجود

اکرامن، ویرایش زیر نظر سیروس پرهام، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی. صص ۱۰۳۰ و ۱۰۱۵.

۵- اوشیدری، جهانگیر (۱۳۷۸)، دانشنامه مزدیسنا: واژه نامه توضیحی آیین زرتشت، چاپ دوم، تهران، انتشارات نشر مرکز.

۶- بابک راد، جواد (۱۳۴۵)، گزارش حفاری مشترک در شیر کوه و بررسی تپه های بران، سندس، نصفی در رحمت آباد بخش فرمانداری رودبار، گزارش شماره ۱۳۰۷، آرشیو سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری.

۷- بوشارلا، رمی؛ محمدتقی عطائی، خولیو سرمیتو و محمدجواد جعفری (۱۳۸۸)، «تاریخ گذاری گورستان شماره ی ۸۸ تنگ بلاغی به روش کربن ۱۴»، باستان پژوهی، سال چهارم، شماره ۷.

۸- پوردادوود، ابراهیم (۱۳۹۲)، برگردان و ندیداد، تهیه و نشر الکترونیک، علیرضا کیانی و احسان.م. منتشر شده در تارنمای .

۹- پیگولوسکایا، نینا ویکتورونا (۱۳۸۰)، تاریخ ایران باستان، ترجمه مهرداد ایزدپناه، چاپ سوم، تهران، انتشارات محور.

۱۰- ترومپلمن، لئو (۱۳۷۲)، «قبور و آیین تدفین در دوره ساسانی»، ترجمه مولود شادکام، باستان-شناسی و تاریخ، سال هشتم، شماره ۱، شماره ی پیاپی ۱۵، صص ۳۷-۲۹.

۱۱- توفیقیان، حسین، باستانی، محرم (۱۳۹۵)، پژوهشی در آئین های تدفین دوره ی ساسانی در سواحل خلیج فارس، مجله مطالعات باستان شناسی، دوره ی ۸، شماره ی ۲، صص ۳۴-۱۷.

۱۲- دیولافوا، ژان (۱۳۷۱)، سفرنامه خاطرات کاوش های باستان شناسی شوش ۱۸۸۶-۱۸۸۴

(حفره ای ساده)، قبور خمره ای و قبور سنگ چین هم در دوره اشکانی و هم در دوره ساسانی مورد استفاده قرار گرفته و این نشان دهنده تداوم فرهنگی در این دو دوره است. نکته مهم در رابطه با الگوهای تدفینی رایج در دوره اشکانی و ساسانی این است که ساختار قبور افرادی که در زمان حیات خود در جامعه از جایگاه اقتصادی و اجتماعی بالاتری برخوردار بودن از لحاظ نوع معماری و نوع مصالح با افراد فقیر جامعه کاملا متفاوت می باشد. هم چنین در ساخت این الگوهای تدفینی از مصالحی هم چون سنگ، آجر، خشت، سفال، ملاط گل رس و ملاط آهک استفاده شده است.

منابع

۱- آذرنوش، مسعود (۲۵۳۴)، «دومین کاوش در منطقه سنگ شیر همدان»، گزارشهای چهارمین مجمع سالانه کاوشها و پژوهش های باستان شناسی در ایران، دوازدهم تا هفدهم آبان ماه، زیر نظر فیروز باقر زاده، تهران: انتشارات مرکز باستان شناسی ایران.

۲- اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان (۱۳۷۱)، تاریخ اشکانیان، کوشش نعمت احمدی، تهران، اطلس .

۳- اطلس ملی ایران "تاریخ" (۱۳۷۸)، عبدالحسین نوایی و همکاران، تهران، ناشر: سازمان نقشه برداری کشور.

۴- الن، جان (۱۳۸۷)، سکه های ساسانی، ترجمه ناصر نوروززاده ی چگینی، فصل ۳۷ کتاب سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز، جلد دوم: دوره ی ساسانی، نوشته: پوپ، آرتور و

- پژوهشگاه خراسان بزرگ، سال چهارم، شماره ۱۱، صص ۲۱-۳۹.
- ۱۹- شیپمان، کلاوس (۱۳۸۴)، مبانی تاریخ پارتیان، ترجمه: هوشنگ صادقی، تهران، مهرآیین.
- ۲۰- شریفی، عبدالمطلب (۱۳۹۵)، معماری گور دخمه های نویافته اشکانی و ستمین، کنگره تاریخ معماری و شهرسازی استان مازندران، بابلسر، دانشگاه مازندران، صص ۲۵۴-۲۴۲.
- ۲۱- عابدینی عراقی، مهدی (۱۳۸۵)، گزارش کاوش گورستان تاریخی پهلوج لفور، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان مازندران.
- ۲۲- علیپور، نسیم (۱۳۸۵)، دادگاه چم گوشه هایی از معماری آرامگاهی و شیوه های تدفین پیروان اشوزرتشت، پیامبر بزرگ ایران، تهران، سمیرا.
- ۲۳- کابلی، میرعابدین (۱۳۷۳)، شوش و میراث باستانی دشت شوشان، مجله میراث فرهنگی، ویژه نامه نخستین گردهمایی باستان شناسی ایران، شماره ۱۲، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ۲۴- کالج، مالکوم (۲۵۲۳)، پارتیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، انتشارات سحر.
- ۲۵- کامبخش فرد، سیف الله (۱۳۷۴)، معبد آناهیتای کنگاور، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- ۲۶- کامبخش فرد، سیف الله (۱۳۷۷)، گور خمره های اشکانی، پیوست شماره ۱، مجله باستان شناسی و تاریخ، تهران، نشر دانشگاهی.
- ۲۷- کریستین سن، آرتور (۱۳۸۵)، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه: رشید یاسمی، چاپ هشتم، تهران، دنیای کتاب.
- میلاادی، ترجمه بهرام فره وشی، چاپ سوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۳- سعیدی هرسینی، محمدرضا (۱۳۷۵)، بررسی شیوه تدفین در دوره ی پارت (۲۴۷ق.م. تا ۲۲۴ م.)، پایان نامه کارشناسی ارشد باستان شناسی گرایش دوران تاریخی، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۴- سلیمی، صلاح، ده پهلوان، مصطفی، داودی، حسین (۱۳۹۷)، بررسی گورستان های خمره ای حاشیه شرقی رودخانه زاب کوچک در شهرستان سردشت، شمال غرب ایران، مطالعات باستان شناسی، دوره ۱۰، شماره ۱، صص ۱۲۱-۱۴۰.
- ۱۵- سورتیچی، سامان (۱۳۹۰)، معرفی شیوه ی تدفینی از دوره ساسانی در قلعه کنگلو واقع در سوادکوه مازندران، مجله ی مطالعات باستان شناسی، دوره ی ۳، شماره ی ۲، صص ۸۹-۶۰.
- ۱۶- شعرباف، مرضیه، نظری، سامر (۱۳۹۶)، بررسی سنت های تدفینی در دوره ی ساسانی بر اساس یافته های باستان شناسی، مجله پژوهش های باستان شناسی ایران، شماره ی ۱۵، دوره ی هفتم، صص ۱۸۱-۱۶۳.
- ۱۷- شهیدزاده، عبدالحسین (۱۳۴۸)، گزارش مقدماتی هیأت کاوشهای علمی باستانشناسی گیلان، تهران، آرشیو سازمان میراث فرهنگی کشور، گزارش شماره ۱۲۴۳ - RA.
- ۱۸- شیرازی، روح الله، عسگری چاوردی، علیرضا، فرزین، سامان، تقوی، عابد (۱۳۹۲)، بررسی باستان شناختی بر تدفین های سنگی بلوچستان (جنوب شرق ایران)، فصلنامه علمی-پژوهشی، پژوهش

- ۲۸- کولسنیکف، آ. ای (۱۳۵۷)، ایران در آستانه ی شورش تازیان، ترجمه ی محمد رفیق یحیایی، تهران، انتشارات آگاه .
- ۲۹- قدیانی، عباس (۱۳۹۴)، تدفین مردگان در ایران از دوره باستان تا پایان قاجاریه، انتشارات آرون .
- ۳۰- جهانی، ولی (۱۳۹۵)، گزارش دومین فصل از پژوهش های باستان شناسی مجموعه ی باستانی لیار سنگ بن املش، آرشیو اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری گیلان .
- ۳۱- چایچی امیرخیز، احمد، سعیدی هرسینی، محمدرضا (۱۳۸۱)، نگاهی به تدفین تابوتی در ایران باستان، تهران، ناشر سمیرا.
- ۳۲- چایچی امیرخیز، احمد (۱۳۸۴)، گور خمره های ایران، تهران، ناشر سمیرا .
- ۳۳- حاتمی، مهرداد، میرفتاح علی اصغر، شعبانی صمغ آبادی، رضا (۱۳۹۸)، بررسی و شناسایی تدفین دوره ساسانی شهرستان شوشتر، مجله مطالعات باستان شناسی، دوره ۱۱، شماره ۲، صص ۹۶-۷۷.
۳۴. حاتمی، مهرداد، میرفتاح علی اصغر، شعبانی صمغ آبادی، رضا (۱۳۹۷)، مطالعه و بررسی الگوواره های تدفین دوره ساسانی روستای طویله شهرستان اندیکا، مجله مطالعات باستان شناسی، شماره ۱۵، صص ۴۵-۵۵.
- ۳۵- حاکمی، علی (۱۳۴۴) الف، گزارش هیئت علمی حفاری در منطقه رحمت آباد رودبار، تهران، آرشیو سازمان میراث فرهنگی کشور، گزارش شماره ۱۲۵۷- RA.
- ۳۶- حسن پور، عطا (۱۳۹۱)، «کاوش نجات بخشی در گورستان باباجیلان و گاهنگاری مطلق آن»، مجموعه مقالات هشتاد سال باستان شناسی ایران، جلد دوم، به کوشش یوسف حسن زاده و سیما میری، تهران، پازینه، صص ۲۱۵-۱۹۱.
- ۳۷- خلعتبری، محمدرضا (۱۳۶۵)، مجموعه گزارش ها (گمانه زنی در جوبن رستم آباد رودبار، بازدید و بررسی مشکلات باستان شناسی مازندران)، تهران، آرشیو سازمان میراث فرهنگی کشور، گزارش شماره ۱۲۴۷- RA.
- ۳۸- خلعتبری، محمدرضا (۱۳۸۳) الف، کاوش های باستان شناسی در محوطه های باستانی تالش (مریان، تندوین)، سازمان میراث فرهنگی.
- ۳۹- خلعتبری، محمدرضا (۱۳۸۳) ب، کاوش باستان شناسی در محوطه باستانی وسکه، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشکده).
- ۴۰- خلعتبری، محمدرضا (۱۳۸۴)، گزارش مقدماتی فصل اول کاوش های باستان شناسی در تپه کلورز رستم آباد- رودبار، تهران، آرشیو سازمان میراث فرهنگی کشور، گزارش شماره ۷۶۷۰- RE.
- ۴۱- خدادادیان، اردشیر (۱۳۴۵)، دین اشکانیان، مجله بررسی های تاریخی، شماره ۲، سال ۱۳، صص ۳۰۳-۳۱۹.
- ۴۲- خدادادیان، اردشیر (۱۳۸۰)، اشکانیان، تهران، چاپ اول .
- ۴۳- رهبر، مهدی (۱۳۷۷)، گزارش کاوش قبرستان شغاب، مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی کشور
- ۴۴- رهبر، مهدی (۱۳۷۴)، آرامگاههای الیمایی گلالک شوشتر، ویژه نامه ی نخستین گردهمایی

۵۴- هوف، دیتیش (۱۳۸۱)، قبور زرتشتی، سا سا نی در فارس، ترجمه حسن اکبری، مجله باستان پژوهی، شماره ۸، صص ۵۲-۵۰.

۵۵- هاشمی زرج آباد، حسن، شیرازی، روح الله، فرزین، سامان و ظهوریان، مریم (۱۳۹۳)، نویافته هایی از تدفین های سنگی در مکران ایران (شهرستان های نیکشهر و چابهار)، پژوهش های باستان شناسی ایران، شماره ۷، دوره چهارم، صص ۱۱۴-۹۵.

۵۶- یاسی، جهانگیر (۱۳۴۵)، اولین گزارش هیات بررسی و حفاری منطقه رودبار (استان گیلان)، تهران، آرشیو سازمان میراث فرهنگی کشور، گزارش شماره ۱۲۳۲- RA.

۵۷- یاسی، جهانگیر و صراف، محمد رحیم (۱۳۴۵)، دومین گزارش هیات بررسی و گمانه زنی منطقه رودبار (عمارلو، رحمت آباد، رستم آباد، رودبار) استان گیلان، تهران، آرشیو سازمان میراث فرهنگی کشور، گزارش شماره ۱۲۳۳- RA.

1-Alden, J. R. and J. Martin Balcer (1978) "Excavations at Tal-I Malyan, Part I: Sasanian

Kiln, Part II: Parthian and Sasanian Coins and Burials", *Iran*, Vol. XVI: 79- 92.

2-De Mecqunem, R. (1943) *Fouilles de Suse 1933-1039*, MDP, Tome XXIX, Paris.

3-De Morgan, M.J. (1905) *Decouverte dane sepulture Achemenide a Suse*, MDP, Tome VIII,

4-Egami.N , Shinji Fukai and Seiichi Masuda, 1966, *Dailaman II* , the excavations at Noruzmahale and Khoramrud 1960, the Institute of Oriental Culture, The Tokyo University Iraq-Iran archaeological expedition, report. Paris.

5-Fingan. Jack (1952), *The Archaeology of World Rellegiones*, Princeton University.

6-Fuki.S and T. Matsutani, 1980, Halimehjan I, *The Excavation at Shahpir 1976*. The Tokyo University Iraq-Iran

باستان شناسی ایران، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور، صص ۱۲-۱۴.

۴۵- رجبی، پرویز (۱۳۸۱)، هزاره های گمشده، جلد چهارم، اشکانیان، تهران، انتشارات توس.

۴۶- مارکوارت، یوزف (۱۳۷۳)، ایرانشهر برمبنای جغرافیای موسی خورنی، ترجمه مریم میراحمدی، تهران، انتشارات اطلاعات.

۴۷- موسوی، محمود (۱۳۵۵)، گزارش بررسی و گمانه زنی در محوطه های اشکور- قریه لسبو- مناطق توکاس و نیلو- گورستان شاه جان کومنی، تهران، آرشیو سازمان میراث فرهنگی کشور، گزارش شماره ۱۲۳۷- RA.

۴۸- موسوی، محمود (۱۳۷۴)، باستان شناسی گیلان در: کتاب گیلان، جلد اول، به کوشش ابراهیم اصلاع عربانی، گروه پژوهشگران ایران، تهران.

۴۹- موله. م. (۱۳۶۳)، ایران باستان، ترجمه ی دکتر ژاله آموزگار، چاپ دوم، تهران، انتشارات توس.

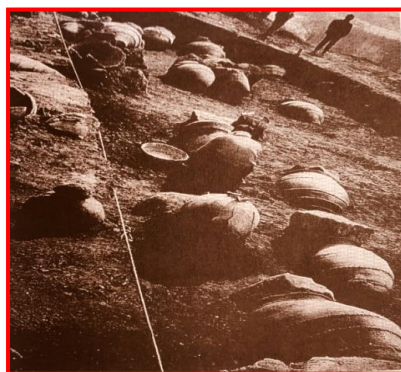
۵۰- میرفتاح، اصغر (۱۳۶۷)، گورستان شغاب، مجله اثر، سازمان میراث فرهنگی کشور، شماره ی ۲۵، صص ۶۱-۴۱.

۵۱- نعمتی، محمدرضا، صدراپی، علی (۱۳۹۱)، بررسی شیوه های تدفین دوره اشکانی در گورستان ولیران دماوند، مجله مطالعات باستان شناسی، شماره ی ۲، دوره ی ۴، صص ۱۲۱-۱۰۳.

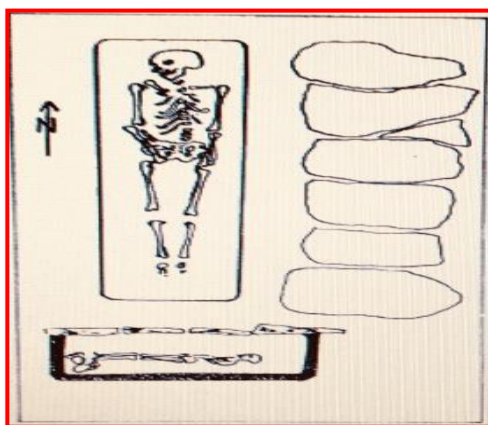
۵۲- ولسکی، یوزف (۱۳۸۶)، شاهنشاهی اشکانی، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران، انتشارات ققنوس

۵۳- هژبری، علی (۱۳۹۴)، بررسی معماری مذهبی دوره ساسانی، آتشکده و کلیسا، مجله ی کندو کاو، شماره هشتم، سال پنجم، صص ۹۸-۷۷.

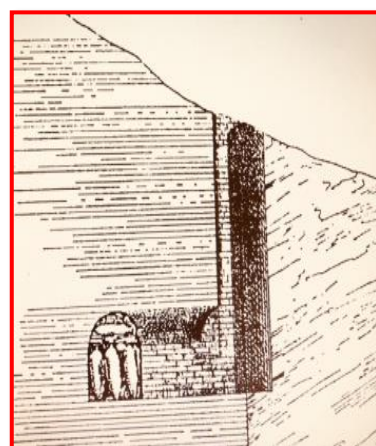
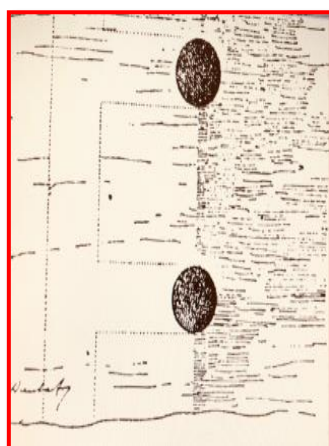
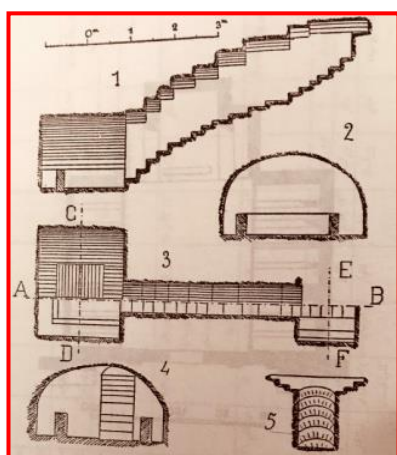
- University Iraq-Iran archaeological expedition.
- 19-Stronach, D.(1968)“Tepe Nush-I Jan and Shahr-I Komis”, *Iran*, Vol. VI: 162.
- 20-Trumpelmann, L.,(1984), "Sasanian Graves and Burial Customs", In: *Arabie Orientale, Mesopotamie et Iran meridional de l Age du Fer au debut de la periode Islamique*. Editions Recherche sur les civilizations, Paris: 318-329.
- 21- Unvala, J.M. (1929) Fouilles Asuse en 1929, *Revue d' Assyriologie*, Vol. XXVI, Parise.
- 22-Vanden Berghe, L. (1972) “Recherches archeologiques, dans le Luristan, Cinquieme campagne 1969, Prospection dans le Pusht-I Kuh Central”, *Iranica Antiqua*, Vol. XI: 1- 48.
- Archaeologica Expedition, Report 16, Tokyo; the Institute for Oriental Culture, the University of Tokyo.
- 7-Hasanpur, A.; Z. Hashemi and B. Overlate(2015) “The Baba Jilan Graveyard Near Nurabad, Pish-e Kuh, Luristan- A Preliminary Report”, *Iranica Antiqua* L: 169- 210.
- 8-Horst, K. (1973) The art of ancient Syria.L.173-174.
- 9-John Curtis(2005), Nigel Tallis, Béatrice André-Salvini, *Forgotten empire: the world of ancient Persia*, University of California Press.
- 10-Karlovsky, C.C. L. (1968) The cairn burial of southeastern Iran, *East and West* 18, (3-4), ISMED, p.247.
- 11-Karim, M. A. (2014) “Preliminary report on Excavations of the Cemetery of Top Askar Adel Khatat , Subartu”, *A Scientific Journal Deals With Archaeology and Heritage Issued By Kurdistan Archaeology Syndicate*, 8: 133- 154 (in Kurdish).
- 12- Kiani, M.Y. (1982) Parthian sites in Hyrcania, the Gorgan Plain, *AMI*, band 9, pp. 11-19.
- 13-Lamberg-Karlovskyand Humphries J.(1967), The cairn burial in southeastern Iran, *East and West* 18: 257-269
- 14-Moghadam.mohsen(1962) “The Picturesque Province of Gilan and Its Past, New Archa eological Discoveries”, *Iran Today*, Vol II(4), Serial No 11: 25–28.
- 15-Mongait, A. (1959) *Archaeology in U.S.S.R*, Moscow, Foreign Language Publishing House.
- 16-Rahbar, M. (1999). *Shushtar: Las tombeaux depoque Parthe de Galalak* *Dossiers d'Archeologie*", No. 243, Paris, PP. 90-93.
- 17- Simpson, St. J. & Molleson, Th.,(2014), “Old Bones Overturned: New Evidence for Funerary Practices from the Sasanian Empire”, In: *Regarding the Dead: Human Remains in the British Museum*, Fletcher, A., Antoine, D. and Hill. J. D. (eds.), British Museum Press.
- 18-Sono. T and Shinji Fukai, 1968, *Dailaman III, the excavations at Hasani Mahale and Ghalekuti* 1964. The

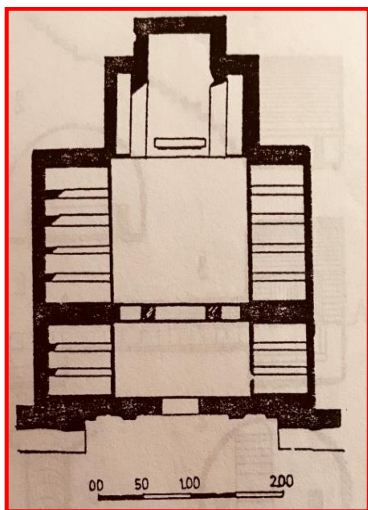
تصویر ۱- تابوت سفالی یافت شده از قاضیان تصویر ۲- گور خمره ای (گونه اول) دوره اشکانی، تصویر ۳- گور خمره ای (گونه دوم) دوره اشکانی، گورستان همدان (چاپچی و سعیدی: ۱۳۸۱، ۱۴۶) گورستان گرمی مغان (چاپچی: ۱۳۸۴، ۱۱۶) مریوان (سلیمی و همکاران: ۱۳۹۷، ۱۲۷)

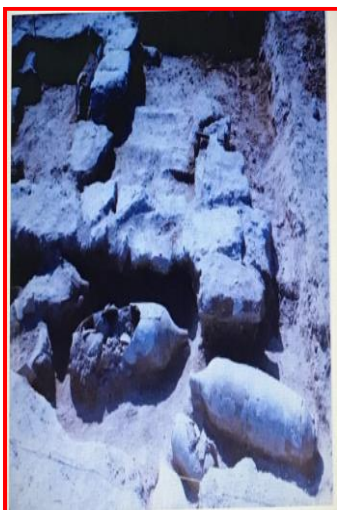
تصویر ۴- گور چاله ای، ولیران دماوند (نعمتی، صدرایی: ۱۳۹۱، ۱۱۹) طرح و مقطع ۱- گور مکعب مستطیلی مکشوفه از کنگاور (سعیدی: ۱۳۷۵، ۲۱۰)

طرح و پلان ۲- قبور چاهی آکروپل و شهر شاهی در شوش (سعیدی: ۱۳۷۵، ۲۱۷) پلان و مقطع ۳- آرامگاه سردابه ای پارتی در شهر صنعتگران شوش (چاپچی و سعیدی: ۱۳۸۱، ۱۲۷)

طرح-۴: پلان یکی از گور معبد های خارک (چایچی و سعیدی: ۱۳۸۱، ۱۳۸)

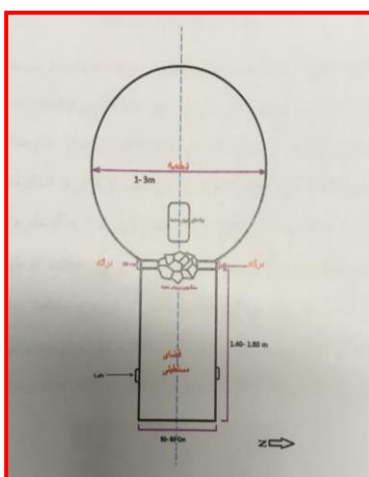
تصویر-۶: گورستان شغاب بوشهر (رهبر: ۱۳۷۷)

تصویر-۵: بخش داخلی گور سردابه ای، ولیران دماوند، (نعمتی و صدرايي: ۱۳۹۱، ۱۱۷)

تصویر-۸: پلان گور دخمه ها دوره اشکانی، گورستان وستمین (شریفی: ۱۳۹۵، ۲۴۷-۲۴۶)

تصویر-۷: گوردخمه لیارسنگ بن (جهانی: ۱۳۹۵)

تصویر-۱۰: گور با پوشش خمره ای ، ولیران دماوند، (نعمتی و صدرايي: ۱۳۹۱، ۱۱۹)

تصویر-۹: گورنوع سنگ چین، ولیران دماوند، (نعمتی و صدرايي: ۱۳۹۱، ۱۱۹)

کندوکاوی بر الگوهای تدفین ایران در دوره اشکانی و ساسانی...

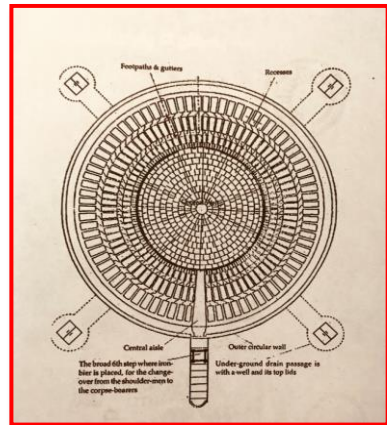
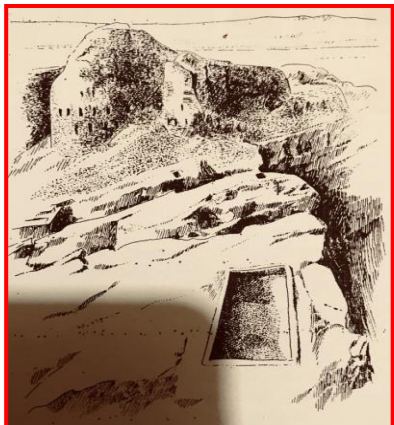
تصویر-۱۳: گورهای رنی دوره ی اشکانی گورستان شیرکوه گیلان (بابک راد: ۱۳۴۵)

تصویر-۱۲: گور سنگی مدور، محوطه توتان (شیرازی: ۱۳۹۱، ۳۰)

تصویر ۱۱: قبور سنگی چهارگوش محوطه ده بان (شیرازی و همکاران: ۱۳۹۱، ۲۹)

طرح ۵: دادگاه یا برج خاموشان، (علیپور: ۱۳۸۵، ۱۵۴) تصویر-۱۴: قبور حفره ای مشرف به شهر بیشاپور تصویر-۱۵: طاقچه های سنگی کوه زاغه (ترومپلمن: ۱۳۷۲، ۳۳-۳۳).

تصویر-۱۶: گورهای خمیره ای «تنگ کرم» (طرح بازسازی شده) (ترومپلمن: ۱۳۷۲، ۳۵)

تصویر-۱۵: استودان تاپوتی به دست آمده از سبز آباد، واقع در موزه بریتانیا (Simpson & Molleson, 2014: 81)

تصویر-۱۹: گور چاله، گوستان پهلوچ لفور، (عابدینی: ۱۳۸۵)

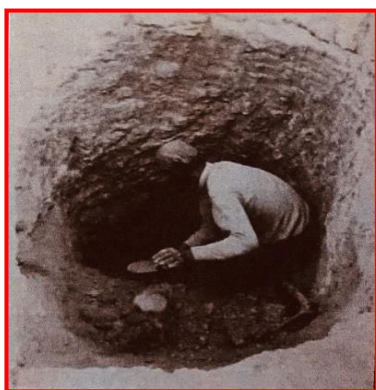
تصویر-۱۸: قبور سنگ چین، کنگلو

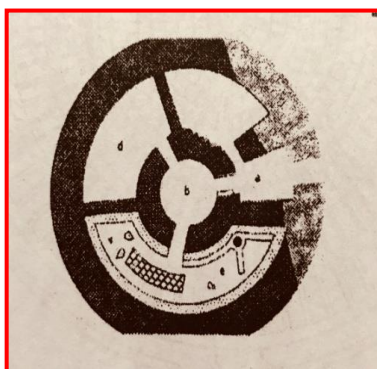
تصویر-۱۷: قبر آجری با سقف شیب دار

سوادکوه (سورتیجی: ۱۳۹۰)

در محوطه نوزی (شعرباف و نظری: ۱۳۹۶، ۱۷۰)

تصویر-۲۱: نمونه ای از گورهای شکافی دوره ساسانی
محوطه شیرکوه گیلان بابک راد: ۱۳۴۵)

طرح-۶: مقابر برجی شکل بندیان درگز (علیپور، ۱۳۸۵، ۱۵۴)

تصویر-۲: نمونه قبور کنده شده در سنگ (سیراف)
و قبرستان با ظروف تدفین، شغاب بوشهر
(توفیقیان، باستانی: ۱۳۹۵، ۳۱، ۲۸)